

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ. ФОРМИ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Тема 4. Проблеми правового статусу людини і громадянина в Україні

1. Поняття, зміст, види правового статусу людини і громадянина.
2. Особливості правового статусу окремих категорій осіб – громадян, іноземців, апатридів та біженців в Україні.
3. Поняття, зміст та принципи громадянства; стан конституційно-правового регулювання відносин громадянства в Україні
4. Набуття та припинення громадянства України: стан та перспективи розвитку конституційно-правового регулювання
5. Порядок вирішення питань громадянства України
6. Поняття прав, свобод та обов'язків особи. Права, свободи та обов'язки людини як конституційно-правовий інститут
7. Загальні міжнародно-правові стандарти основних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, проблеми їх впровадження у законодавство України
8. Система конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні; напрями розвитку.
9. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні, напрями вдосконалення механізму їх реалізації
10. Гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні; перспективи їх розвитку і вдосконалення

Основні поняття:

- громадянин;
- іноземець;
- апатрид;
- імміграція;
- еміграція;
- громадянство,
- натуралізація,
- репатріація,
- оптація,
- філіація,
- право крові,
- право ґрунту,
- експатріація,
- денатуралізація

- правовий статус особи;
- права людини і громадянина;
- свободи людини і громадянина;
- обов'язки людини і громадянина;
- гарантії прав і свобод людини і громадянина;
- омбудсман;
- процесуальні правозахисні норми;
- правозахисні інститути

Особа - це позначення людини як істоти суспільної, яка усвідомлює, що вона є членом певного людського суспільства.

Громадянин - це особа, яка перебуває у особливих правових зв'язках з державою, з органами держави та її системою права.

Іноземець - особа, яка не перебуває у громадянстві держави, на території якої знаходиться, і має документальне, юридичне підтвердження того, що вона є громадянином (підданим) іншої держави або держав.

Апатрид - особа, яка не має громадянства жодної держави, та яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином.

Суб'єктами правовідносин, що виникають у зв'язку із визначенням, встановленням і реалізацією правового статусу особи, виступають:

- з одного боку - держава,
- з другого - громадяни даної держави, іноземці, апатриди.

Правовий статус особи

- це юридично-закріплене становище людини в державі і суспільстві.

Структура правового статусу особи, як юридичної категорії

- 1) **Громадянство**, як певний правовий стан особи, як специфічний правовий зв'язок її з державою, що обумовлює наявність взаємних прав та обов'язків особи та української держави;
- 2) **Правосуб'єктність**, яка охоплює правоздатність і дієздатність особи. Водночас, необхідно зауважити, що реалізація особою належних їй прав не залежить від такої умови, як наявність у неї дієздатності;
- 3) **Основні права, свободи, законні інтереси та обов'язки особи**;
- 4) **Правові принципи**;
- 5) **Гарантії правового статусу** особи. Особливе значення серед гарантій належить юридичній відповідальності суб'єктів суспільних відносин за порушення прав і свобод.

Види правового статусу особи. Особливості правового статусу різних категорій осіб в Україні

Основними видами правового статусу особи є:

- 1) **загальний** або конституційний статус людини і громадянина;
- 2) **спеціальний** або родовий статус окремих категорій громадян;
- 3) **індивідуальний** статус особи. Він характеризує стать, вік, сімейне становище людини і т. ін.;
- 4) статус **іноземців, осіб без громадянства, осіб з множинним громадянством**;
- 5) **правовий** статус особи, що визначається окремими галузями права (цивільно-процесуальний, кримінально-процесуальний, адміністративно-процесуальний тощо);
- 6) статус **фізичної особи** і таке інше.

У відповідності із загально визнаними нормами міжнародного права, право на громадянство є невід'ємним правом кожної людини. Це визначено у Загальній Декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. – ст. 15; у Міжнародному Пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. – ст. 24.

Зазначене положення міжнародних документів втілено в Конституції України та у Законі України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. із наступними змінами.

Громадянином України є лише така людина, яка перебуває в особливих правових зв'язках з Україною – зв'язках, що становлять зміст громадянства.

Отже, громадянином України, як і будь-якої держави, є не кожна людина, яка проживає на її території, підкоряється державній владі, користується правами і виконує обов'язки.

Зміст громадянства становлять специфічні права та обов'язки – з одного боку особи стосовно держави, а з другого – держави по відношенню до особи.

Ці права і обов'язки виникають і існують у зв'язку з розповсюдженням на особу юрисдикції держави. Така розповсюдженість, поряд з іншими факторами, обумовлює набуття особою правосуб'єктності громадянина у повному обсязі, а також охорону її прав і законних інтересів з боку держави.

Згідно із Законом «Про громадянство» від 18.01.2001 р. (ст. 1), громадянство України являє собою правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їхніх взаємних правах та обов'язках.

Громадянство України – це постійний, стійкий правовий зв’язок особи з державою, який базується на юридичному визнанні державою даної особи своїм громадянином, що передбачає поширення на особу всього обсягу встановлених у законодавстві прав, свобод і обов’язків та захист і охорону прав і законних інтересів громадян з боку держави як всередині країни так і поза її межами.

Громадянин – це людина, яка взята у її співвідношенні з державою, політичною владою в суспільстві і законом. Таке співвідношення базується на державно-правовому визнанні конкретної людини носієм суб’єктивних прав і юридичних обов’язків.

Принципи громадянства України

Принципи - це основні, визначальні ідеї, які лежать в основі взаємозв'язків елементів змісту громадянства, взаємовідносин держави і громадянина. Вони забезпечують стабільність громадянства, як правового інституту і специфічного правового явища.

В Конституції України закріплені такі загальні засади, на яких базується громадянство України:

- принцип єдиного громадянства України;
- принцип рівності;
- принцип невід'ємності громадянства України;
- принцип збереження Українського громадянства й ін;
- принцип гуманізму;

Підстави набуття громадянства України

Відповідно до *ст. 6 Закону про громадянство України*, громадянство України може набуватися за такими підставами:

- 1) за народженням;
- 2) за територіальним походженням;
- 3) внаслідок прийняття до громадянства;
- 4) внаслідок поновлення у громадянстві;
- 5) внаслідок усиновлення;
- 6) внаслідок встановлення над дитиною опіки чи піклування;
- 7) внаслідок встановлення над особою, визаною судом недієздатною, опіки;
- 8) у зв'язку з перебуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини;
- 9) внаслідок визнання батьківства чи материнства або встановлення факту батьківства чи материнства;
- 10) за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Принципи набуття громадянства

Принцип права крові - народження від громадян даної держави - передбачає, що дитина, яка народилася від осіб, що є громадянами даної держави, автоматично визнається громадянином цієї держави. Цей принцип закріплено у законодавстві більшості держав.

Принцип права ґрунту означає, що громадянство у даній державі надається будь-якій особі, яка народилася на її території незалежно від громадянства батьків.

Набуття статусу громадянина за правом ґрунту визначається як набуття громадянства за народженням (- *філіація*).

Набуття громадянства за правом крові прийнято визначати як його набуття за походженням

Прийняття до громадянства визначається як натуралізація або укорінення

Натуралізація – це надання органами державної влади країни громадянства зацікавленій особі на її прохання

У законодавстві різних країн передбачаються певні передумови натуралізації. Як правило вимагається:

- 1) досягнення особою повноліття;
- 2) письмова заява особи;
- 3) володіння мовою країни;
- 4) ценз осілості, тобто певний мінімум часу проживання особи в країні тощо.

Набуття громадянства України в наслідок прийняття до громадянства

Ст. 9 Закону про громадянство: «Іноземець або особа без громадянства можуть бути за їх клопотаннями прийняті до громадянства України.»

Умови прийняття особи до громадянства України:

- 1) Визнання і дотримання Конституції України та законів України;
- 2) Зобов'язання припинити іноземне громадянство або неперебування в іноземному громадянстві;
- 3) Безперервне проживання на законних підставах на території України протягом останніх п'яти років
- 4) отримання дозволу на імміграцію.
- 5) Володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування. Ця умова не поширюється на осіб, які мають певні фізичні вади (сліпі, глухі, німі);
- 6) Наявність законних джерел існування. Ця умова не поширюється на осіб, яким надано статус біженця в Україні або притулок в Україні.

Поновлення у громадянстві України

Поновлення у громадянстві прийнято визначати як *репатріацію*, або *реінтеграцію*.

Репатріація відрізняється від натуралізації спрощеним порядком набуття громадянства

Припинення громадянства України

Припинення громадянства - це розірвання постійного правового зв'язку особи з певною державою.

Правовий зв'язок особи з державою може припинятися:

- 1) **внаслідок виходу особи із громадянства за власним бажанням, що визначається як *експатріація* ;**
- 2) **примусове позбавлення громадянства**

Примусове позбавлення громадянства осіб, що набули його в порядку натуралізації, визначається як *денатуралізація*.

Інколи така підстава, як примусове позбавлення громадянства може застосовуватися і щодо осіб, якими воно набуто за народженням. Цей порядок визначається як *денаціоналізація*.

Припинення громадянства України.

«Підстави припинення громадянства України визначаються законом. Сам перелік підстав, за якими Українське громадянство може бути припинене та порядок його припинення визначено у Законі «Про громадянство України ». » (Ст. 4.)

Відповідно до Закону (ст. 17) громадянство України може припинятися за такими підставами:

- 1) внаслідок виходу з громадянства України;
- 2) внаслідок втрати громадянства України;
- 3) за підставами, передбаченими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Порядок вирішення питань громадянства України

Вирішення питань громадянства – це конституційно-правова, правоустановча, процесуальна діяльність спеціально уповноважених на те органів державної влади, результатом якої є прийняття індивідуальних правових актів про набуття особою або припинення у особи громадянства відповідної держави.

Суб'єктами такої діяльності є **особа-заявник і компетентні органи**.

Ці суб'єкти виступають як учасники правових відносин з питань громадянства.

Фізична особа (заявник) виступає як реальний або потенційний елемент суверенної політичної спільності (народу).

Компетентні органи влади виступають як структурні елементи політичної організації цієї спільності.

Акти-документи, що приймаються в результаті розгляду питань стосовно громадянства, мають правоустановчий характер, оскільки тягнуть за собою встановлення чи зміну конституційно-правового статусу особи.

**Система чинного законодавства про громадянство України,
у тому числі й щодо процедурних питань, включає:**

- 1) Конституцію України;
- 2) міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- 3) Закон України «Про громадянство України»;
- 4) інші закони України;
- 5) підзаконні нормативно-правові акти.

Міжнародний стандарт

Міжнародний стандарт – це взірець, ідеальна універсальна модель, еталон, орієнтир, правова цінність, що закріплені у певних нормах та відображають принципи прав людини, котрі зумовлюють обов'язковість вчинення певних дій (або утримання від їх вчинення), впровадження певних заходів з боку будь-якого суб'єкта, здатного впливати на забезпечення та захист прав людини.

Зміст категорії міжнародного стандарту прав людини визначається через його значущі родові ознаки, до яких відносяться:

- 1) універсальність;
- 2) модельний характер;
- 3) загальний характер;
- 4) об'єктивність форм вираження.

Визначальною ознакою міжнародних стандартів прав людини є універсальність, що детермінує уніфікацію сприйняття усіма державами ідей непорушності прав і свобод людини та фундаментальних принципів права через конвенційні та інституційні механізми забезпечення та захисту прав і свобод людини.

Універсальність міжнародних стандартів прав людини зумовлює однаковий ступінь імперативності вимог, що ними встановлені у міжнародно-правових документах, для всіх держав.

Універсальний комплекс прав і свобод, що здатний забезпечити нормальну життєдіяльність кожної людини, визначений у таких міжнародно-правових актах, якими є:

- Загальна Декларація прав людини прийнята 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН;
- Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року;
- Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року;
- Факультативний протокол до Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права (1996 р;)
- Європейська конвенція про захист прав і основоположних свобод 1950 року
- Хартія засадничих прав Європейського Союзу 2000 року та багато інших.

Міжнародно-правові документи – Загальну Декларацію прав людини та обидва пакти прийнято називати «*Хартією прав людини*».

Україна є учасницею названих пактів з 20 березня 1968 року. Україною ратифіковано також і факультативний протокол до Пакту про громадянські і політичні права.

До числа міжнародних документів з прав людини, що можуть розглядатися як загальноновизнані механізми забезпечення та захисту прав людини належать:

- Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання;
- Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації;
- Факультативні протоколи до них.

5. Гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина в Україні

Гарантії основних прав і свобод людини являють собою систему норм, принципів, умов та вимог, які у своїй сукупності забезпечують додержання прав, свобод і законних інтересів людини.

Система гарантій прав і свобод людини й громадянина:

1) Сукупність встановлених в конституції країни процесуальних норм, які спрямовані на захист основних прав і свобод людини;

2) Передбачені конституцією правозахисні інститути та основні принципи їхньої діяльності;

3) Особливі правила, що передбачені конституцією, які встановлюють межі та умови можливого обмеження прав і свобод людини.

***Процесуальні* норми, за допомогою яких забезпечується захист прав і свобод людини:**

- право на судовий захист прав і свобод людини, в тому числі право на оскарження до суду незаконних дій та рішень органів державної влади та місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб;
- право на розгляд своєї справи у тому суді і тим суддею, до підсудності яких така справа віднесена законодавством;
- право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги, в тому числі право користуватися послугами адвоката з моменту затримання;
- право не свідчити проти себе і своїх близьких;
- право вважатися невинуватим у вчиненні злочину, поки інше не буде доведене й встановлене вироком суду, що набрав законної сили (презумпція невинуватості);
- право на відшкодування державою шкоди, що завдана незаконними діями або бездіяльністю органів державної влади або їх посадових осіб;
- право звертатися за захистом своїх прав і свобод у міждержавні організації по захисту прав і свобод людини, коли вичерпані всі внутрішньодержавні засоби їх правового захисту.